

"ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ" ДУХОВНОГО ЖИТТЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (50-ті – початок 60-х років ХХ століття)

Розкривається суперечливий характер впливу періоду лібералізації на духовне життя подільського селянства, на основі польових етнографічних матеріалів, зібраних на території Вінницької області.

Ключові слова: десталінізація, Поділля, церква, комуністичне виховання, школа, вчитель.

Період лібералізації, іншими словами – десталінізації, був досить суперечливим часом у розвитку України. З одного боку, під впливом рішень ХХ з'їзду КПРС, який засудив культ особи Сталіна, йшов процес демократизації державно-правового життя, намітилась тенденція до поліпшення життя людей, розширення їх прав, а з другого – консервативні уявлення, які тривалий час зберігались у керівництві країни, а також волюнтаризм у прийнятті рішень неминуче призводили до хиб і прорахунків.

Актуальність дослідження зумовлена також тією обставиною, що в останні роки значно зросла роль регіонів України в суспільно-політичному житті. Аналіз особливостей духовного життя подільського селянства в неоднозначний період історії дозволяє наблизитись до розуміння своєрідності українського соціуму.

У вивченні духовної культури українців Поділля значна увага у радянській історіографії приділялась висвітленню питання сімейно-шлюбної сфери населення. Наприклад, у розвідці О.М.Кравець чимале місце відведено кращим сімейно-побутовим звичаям і традиціям, їх використанню для утворення радянської святковості, боротьбі з "релігійними пережитками" і становленню морально-етичних якостей і духовної культури¹.

Аналіз релігійного чинника в житті колгоспного селянства України подано в працях В.Ю.Келембетової. Дослідниця розглядає характер і причини живучості релігійності, конкретні її прояви серед молоді²; позитивно характеризує заходи уряду щодо нової радянської побутово-святкової буденності селян, що є досить тенденційним³.

Після здобуття Україною незалежності у ряді наукових праць досліджувались певні аспекти історії України 1950-х – початку 1960-х років⁴. Зокрема, в працях В.Барана на основі широкої джерельної бази проаналізовано хід десталінізації, розкрито процеси суспільно-політичного та національно-культурного розвитку УРСР, історію державно-церковних відносин⁵. Характеристику українського села періоду реформ М.Хрущова подано в праці В.Даниленка та І.Романюка, в якій розглянуто зміни у життєвому рівні селян, антирелігійну політику радянської влади⁶.

Після смерті Сталіна деякою мірою пом'якшилося ставлення радянської держави до церкви. В 1954 – 1955 рр. приймається кілька постанов ЦК КПРС та Ради Міністрів, якими обмежувалося втручання державних органів у справи духовенства. У 1956 р. повертаються репресовані священики, у тому числі ліквідованої в 1946 – 1949 рр. Української греко-католицької церкви. Однак, на початку 60-х років посилюється адміністративне втручання в справи церкви, створюється законодавча база для спрощення процедури її закриття. Місцеві органи влади, діставши відповідні права, встановлюють жорсткий контроль за священиками, релігійними громадами та їх фінансовою діяльністю. У 1958 р. Рада Міністрів СРСР прийняла низку постанов, спрямованих на ліквідацію монастирів. Обмежується і господарська діяльність, відчужується і та невелика кількість землі, що була в їх користуванні.

Посилюється переслідування представників незареєстрованих сект, насамперед п'ятидесятників та єговістів. Ця непослідовність призвела до загострення стосунків влади з частиною віруючих. "Відлига" дещо розкріпачила творчий потенціал українського народу, сприяла піднесенню самосвідомості, примноженню його культурних цінностей.

На фоні підвищення рівня життя селян та забезпечення їх освітніх та культурних інтересів і смаків, великою проблемою все ж залишалось задоволення духовних потреб мешканців. Справа у тому, що започаткована сталінським керівництвом антирелігійна кампанія у 1953 – 1964 рр. велася ще з більшою силою.

Як згадують очевидці, "... у 34 році, ще до війни, церкву закрили, і часть церкви розвалили, тоїсть, знесли притвор церкви і стали строїти школу. А з остального костяка церкви зробили клуб, і там був кінотеатр, клуб"⁷. Інформатори наголошують, що зважаючи на подібну ситуацію, селяни мусили ходити у церкву в інший населений пункт: "у сусідньому селі була церква, і це туди ходили. До війни вона була закрита, але її не розвалили. Там і батюшка появився, то це й ходили"⁸.

На території Вінницької області за два повоєнні десятиріччя від сану "добровільно" відмовились 6 священників. Пошуком причини для закриття храмів місцеві органи влади, не сильно себе утруднювали. Наприклад, "невдале розташування храму", щодо приміщення клубу, відвідувачам котрого могли заважати церковні дзвони⁹.

У 1962 році виконком Вінницької обласної Ради депутатів трудящих прийняв рішення "Про вилучення приміщень церков, які використовувались у довоєнний час під сільські клуби, під склади зерна, а також про знесення аварійних молитовних будинків". Цією постановою зразу в одинадцяти районах області – Барському, Бершадському, Брацлавському, Вінницькому, Жмеринському, Крижопільському, Літинському, Муровано-Куриловецькому, Тульчинському, Чернівецькому та Ямпільському – закривались або передавались під інші установи цілі храми Російської православної церкви, які були відновлені для молитов під час війни. У 12 селах області приміщення церков знову віддавались під сільські клуби. Велику церкву в с. Городівка Крижопільського району передали під кінотеатр, а релігійну громаду з реєстрації зняли. В с. Мальчівці Барського району приміщення церкви як і раніше використовували під зерносховище, а в с. Киянівка того ж району виконком вирішив знести будівлю як аварійну. В окремих селах Вінницької області церковні будівлі, передавались під навчальні класи, шкільні майстерні, під дитячі ясла, спортзали¹⁰.

В цей час у Вінницькій області існували нелегальні секти п'ятидесятників. Наприклад, в с. Джулінка, Бершадського району, була організована секта пресвітером Овксентієм Корчинським, про що дізнаємося із заміток районної преси. Цікавою з цієї точки зору видається позиція місцевої влади до зазначеної релігійної громади. Спецкор газети Т.Сторожук називає її "гадючим кублом", об'єднанням "мракобісів", що "запаморочують розум релігійним чадом" і закликає громадськість села вжити відповідних заходів¹¹. А заходи не забарилися. За подібну діяльність керівник секти отримав 3 роки ув'язнення за вироком народного суду¹².

У повоєнні десятиліття ще більшою виявилась започаткована колективізацією руйнація традиційної звичаєво-обрядової сфери українського населення. Поява громадянського, комсомольського весілля, нових ритуалів дуже гостро відбилися на обряді вінчання, фактично заборонивши його. Зі слів реципієнтів, "ніхто не вінчався, бо при совєцькій власті геть забороняно було. Оце церкви закрили і не вінчалися, розписалися в ЗАГСі і всьо"¹³. Населенню було заборонено відзначати народні та релігійні свята, окрім державних. Серед останніх особлива увага зверталась на трудове свято 1 травня, під час якого громадськість села проводила мітинги, демонстрації та інші заходи. Протягом 1950-х рр. поступово у святкову буденність села запроваджувалися такі професійні свята, як Дні тваринника, механізатора, виноградаря, Свято Трудової слави та інші, які теж вшановували передовиків сільського господарства. Наприклад, на заміну вінчання в суспільстві з'явилося комсомольське весілля. Щоправда, більш-менш розповсюдженою така громадська форма реєстрації шлюбу стає вже у 1960-х роках. Обряд хрещення замінювали урочистою реєстрацією народження, так званими зірчинами. Релігійний обряд конфірмації підлітків був замінений святом повноліття і урочистим врученням паспорту. Однак це свято в умовах сільського способу життя навіть у 1964 р. не стало масовим і традиційним. Замість Хрещення впроваджували свято Зими. Свято Весни

приурочували до завершення весняних польових робіт, воно поступово мало замінити традиційну релігійну Трійцю¹⁴.

Враховуючи те, що релігія одна з найголовніших складових духовності народу, то період другої половини 50-х років ХХ століття був найбільш кризовим для церкви: відступ перед тиском атеїстичної пропаганди, масовий добровільний відхід віруючих від релігії та церкви, поширення переконань, що релігія в недалекому майбутньому зникне і доживає останні дні, закриття культових споруд, тиск на керівні органи релігійних об'єднань¹⁵.

Всі заходи влади в галузі релігії мали одну характерну рису: червоною ниткою через них проходило прагнення до уніфікації суспільного життя, ідеологічної монополії, викорінення будь-яких виявів вільнодумства й опозиційності. Школа, будучи головним знаряддям комуністичного виховання молоді, перебувала під особливою опікою влади, а вчитель, як основна дійова особа, що виховує – під жорстким контролем та політичним впливом. Саме вчитель зобов'язаний був проводити нещадну боротьбу з "релігійними" пережитками у навчально-виховному процесі та у роботі з батьками. Завдання педагогів було не всебічно розвивати людську особистість, а наповнювати її знаннями та вміннями, не підкріпленими іншими можливими складовими духовного та фізичного розвитку людини¹⁶.

Вчитель, будучи під жорстким ідеологічним пресом, змушений був брати участь у ганебних акціях закриття церков, перешкоджати віруючим відправляти релігійні культи, забороняти водити дітей на молитовні зібрання. Звичайним явищем було "чергування" вчителів біля храмів у великі релігійні свята, щоб не допустити їх відвідування учнями. Навчально-виховний процес був спеціально спланований так, щоб заняття або громадсько-корисна робота співпадала з релігійними святами і дитина не змогла відлучитися від школи¹⁷. Директори, завучі, класні керівники, які не відслідковували та не вживали необхідних заходів у викорененні релігійного світогляду у дітей, звільнялися з роботи.

Вчителі-віруючі, були під постійним контролем, зазнавали адміністративного тиску, часом взагалі звільнялися з роботи. Наприклад, вчителька однієї зі шкіл, отримала сувору догану лише за те, що освятила свій шлюб у церкві¹⁸, а вчителька іншої школи Вінницької області за те, що на запитання учня: "Чи існує Бог?" вчителька відповіла, що ще "не дочиталась" – була звільнена з роботи, як така, що мала низьку ідейно-методичну підготовку¹⁹.

Для підвищення свого ідейного рівня вчителі зобов'язані були в обов'язковому порядку вивчати марксистсько-ленінську теорію і в процесі пропагандистської роботи доносити ці знання до мас. Вчитель, який не виступав з політичними доповідями серед населення, не брав активної участі, не цікавився радянською пресою, наражався автоматично на небезпеку бути звільненим зі школи, як "неблагонадійний елемент".

Таким чином, в повсякденне життя народу звідусіль йшла ідеологічна "хвиля", мовляв, радянська людина мала жити простим, здоровим життям, дивитися правильні кінофільми, милуватися картинами соціалістичного реалізму й вірити в перемогу комунізму, а релігія називалась дурманом, що отрує життя мас, тому намагалися боротися з усією "нещадністю" проти подібних "відхилень"²⁰.

Хоча протягом 50-х років було прийнято чимало постанов партійних комітетів різного рівня, спрямованих на поліпшення атеїстичного виховання населення, але це все не дало очікуваного результату, особливо в селах, де люди продовжували жити за канонами, що їх диктувала совість і серце. Корені української ментальності, щира віра українців в Єдиного Бога і Спасителя не виправлялась ніякою "агітацією", а "замінники" та "нові ідеали" не могли збагатити душу. Непоодинокими були випадки таємного хрещення дітей, а відвідування церкви перетворились на таємні зібрання віруючих.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що основою духовного життя подільського селянства в 50-х – 60-х рр. ХХ ст. залишалась традиційна народна культура минулих поколінь, не зважаючи на значний ідеологічний вплив держави, спрямований на формування радянської людини.

¹ Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966. – 199 с.

² Келембетова В.Ю. Побут і релігійні пережитки (етнографічно-соціологічне дослідження). – К., 1974. – 191 с.

- ³ Келембетова В.Ю. Про релігійні пережитки в побуті та боротьбу з ними // Народна творчість та етнографія. – 1961. – С. 27 – 34.
- ⁴ Історія українського селянства: нариси: В 2 т. В.А.Смолій (відп. ред.) – Т. 2. – К., 2006. – 652 с.; Єленський В. Суворя "відлига". Замітки про антицерковну кампанію кінця 50 – початку 60-х рр. // Людина і світ. – 1990. – № 7. – С. 24 – 28.
- ⁵ Баран В.К. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996. – 448 с.
- ⁶ Даниленко В.М., Романюк І.М. Ставлення держави до православної церкви на селі в 1950-ті – першій половині 60-х років (на матеріалах Вінницької області) / Матеріали до науково-теоретичної конференції. – Вінниця. 18 листопада 2008. – С. 145 – 151.
- ⁷ Записано автором 21.04.2012 р. від Горобець В.А., 1926 р. н., жителя с. Калинівка, Шаргородського р-ну, Вінницької обл.
- ⁸ Записано автором 22.04.2012 р. від Приймак О.І., 1928 р. н., жителя с. Калинівка, Шаргородського р-ну, Вінницької обл.
- ⁹ Бондарчук П. Релігійність населення України (середини 40 – середини 1980-х рр.): Теоретичні проблеми та загальна характеристика // Збірник статей. – Вип. 8. – К., 2005. – 381 с.
- ¹⁰ Романюк І.М. Державна політика руйнування церков на селі у 1950 – 60-ті рр. в Україні // Вісник Київського інституту "Слов'янський університет". – 2001. – № 11. – С. 119.
- ¹¹ Сторожук Т. Губителі людських душ // Вогні комунізму. – 1963. – 18 січня. – С. 2.
- ¹² Береза О. На лаві підсудних – сектант // Вогні комунізму. – 1963. – 25 травня. – С. 4.
- ¹³ Записано автором 22.10.2011 р. від Головка Д.І., 1931 р. н., жителя с. Джулинка, Бершадського р-ну, Вінницької обл.
- ¹⁴ Березовський О. Демонстрація трудових перемог // Соціалістичний шлях. – 1960. – 5 травня. – С. 4.
- ¹⁵ Меркатун І.П. Антирелігійна компанія 50 – 60-х років на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – № 10. – С. 70 – 75.
- ¹⁶ Луговий В. Педагогічна освіта в Україні. – К., 1994. – С. 241.
- ¹⁷ Романич Л.М. Вплив Православної церкви на самосвідомість вчительства в 40 – 50-х рр. ХХ ст. / Матеріали до науково-теоретичної конференції. – Вінниця. 18 листопада 2008. – С. 46 – 48.
- ¹⁸ Записано автором 12.08.2012. від Кушнір Н.Д., 1935 р.н., жительки с. Іванівці, Барського р-ну, Вінницької обл.
- ¹⁹ Державний архів Вінницької області. – Ф. Р. – 4897. – Оп.1. – Спр. 1209. – Арк. 22.
- ²⁰ Там само. – Ф. Р. – 4897. – Оп.1. – Спр. 639. – Арк. 13.

На основе полевых этнографических материалов, собранных на территории Винницкой области, раскрывается противоречивый характер влияния периода либерализации на духовную жизнь подольского крестьянства.

Ключевые слова: десталинизация, Подолье, церковь, коммунистическое воспитание, школа, учитель.

Contradictory effects of liberalization period on the spiritual life of the Podilsk region peasantry is revealed, based on field ethnographic materials collected in the Vinnytsia region.

Keywords: de-Stalinization, Podillia, church, communist education, school, teacher.